

PRZEDMOWA

W różnych tradycjach filozoficznych – od aporetycznego stylu Arystotelesa i scholastycznego *questio* po współczesną hermeneutykę, ale także tomizm i filozofię analityczną – podkreśla się nie tylko wiecznotrwałość problemów filozoficznych, ale i doniosłość historycznego doświadczenia filozoficznego dla aktualnego dyskursu filozoficznego. Jednocześnie zwraca się uwagę na rolę przełomów w dziejach filozofii, gdy zmieniają się nie tylko odpowiedzi na dotychczasowe problemy, ale pojawiają się pytania nowe, które dołączają do bloku tych tradycyjnych, a nawet modyfikacji podlega jakby cały „paradygmat”, „formacja”, „struktura problemowa”. W jej ramach „zmieniają swoje miejsce poszczególne pytania i zespoły pytań tak, że na przykład pytania wcześniej uważane za podstawowe, pytania »filozofii pierwszej«, stają się pytaniami drugorzędного znaczenia, a na ich miejsce wciskają się pytania (czasem »milcząco« tylko rozstrzygane) uważane wcześniej za pytania drugorzędного znaczenia, pytania należące do »filozofii wtórej«. W ten sposób w czasach nowożytnych zmieniały swoje miejsca pytania należące tradycyjnie do problematyki »filozofii pierwszej«, do metafizyki, i pytania należące do problematyki epistemologii, która wcześniej nie istniała w ogóle jako oddzielna dyscyplina”¹.

Nowożytna filozofia, idąc za przekonaniem sformułowanym na gruncie kształtującego się od podstaw nowożytnego przyrodoznawstwa, zerwała z zakładanym milcząco przez wieki zdroworozsądkowym przekonaniem dotyczącym ludzkich możliwości poznawczych. Bardziej lub mniej świadomie powróciła w punkcie wyjścia do sokratejsko-augustyńskiego pytania o człowieka, który najpierw skłonny jest poznać samego siebie, i w analizie samego poznania poszukiwała jego uprawomocnienia. Stąd w różnej formie odżywa starożytny ideał *orthós logos, recta ratio*², np. jako *medicina mentis*, wykraczający daleko poza sferę poznania naukowego, obejmując sprawno-

¹ S. Pieróg, *Rozdroża historii filozofii*, „Rocznik Historii Filozofii Polskiej” 1(2008), s. 111.

² A. Maryniarczyk, *Recta ratio*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. tenże i in, t. 8, Lublin 2007, s. 672-674.

ści praktyczno-moralne, istotne dla ludzkiej egzystencji³. Stopniowo jednak nurt ten przekształcił się w tzw. filozofię podejrzeń, inicjując krytykę samych podstaw wiedzy, która parcjalizuje się w nowożytności. Zaowocowało to ujęciami idealistycznymi, gdy utożsamiano rzeczywistość z jej poznawczymi reprezentacjami. Zawęził się też zakres wiedzy prawomocnej, niekiedy tak radykalnie, że ograniczył się w szeroko pojętej tradycji pozytywistycznej do analizy fenomenów dostępnych w poznaniu zmysłowym, konstytuując tak trwałe podejście o charakterze naturalistycznym. Jego konsekwencją jest zagubienie metafizyki, antropologii czy etyki normatywnej, zwłaszcza gdy zadaniem filozofii miała być swoista terapia filozoficzna, której podstawowym celem jest rugowanie odwiecznych problemów filozofii uznanych za pozorne. W ten sposób filozofia, gubiąc swe podstawowe posłanie, popadła nie tylko w jałowość⁴, ale i nierzadko w nihilizm⁵.

Nic więc dziwnego, że filozofia oderwała się od wiary, której służyła ty-leż wiernie co i dumnie, nie tyle jako *ancilla theologiae*, ile raczej jako *ancilla fidei*. Stąd też Kościół katolicki, żarliwie i niezmordowanie, stał się obrońcą „prawego rozumu”, także w imię obrony integralnie pojętej wiary. Świadczy o tym nie tylko znakomita *Magna Carta* epistemologii i metafizyki, a nade wszystko antropologii chrześcijańskiej, jaką jest encyklika Jana Pawła II *Fides et ratio*⁶, ale i liczne wypowiedzi Benedykta XVI, sprzeciwiającego się nowożytności i współczesnej wizji autonomicznego rozumu⁷, żądając „poszerzania

³ Zob. S. Janeczek, *Logika czy epistemologia? Historycznofilozoficzne uwarunkowania nowożytnej koncepcji logiki*, Lublin 2003, s. 304-306, 442-449.

⁴ Zob. T. Szubka, *Czy zmierzch filozofii analitycznej?*, „Diametros” 2005, nr 6, s. 94-108, www.diametros.iphils.uj.edu.pl/index.php/diametros/article/download/410/434 [dostęp: 30 lipca 2014]. Por. tenże, *Filozofia analityczna. Koncepcje, metody, ograniczenia*, Wrocław 2009.

⁵ Zob. V. Possenti, *Nihilizm teoretyczny i „śmierć” metafizyki*, tłum. J. Merecki, Lublin 1998.

⁶ Pisząc z wyraźną predylekcją o „wielkiej encyklice o wierze i filozofii”, za jaką uznawał *Fides et ratio*, J. Ratzinger stwierdzał: „Papież, wychodząc od wiary, wymaga od rozumu odwagi w uznaniu rzeczywistości podstawowych. Jeśli wiara nie żyje w świetle rozumu, popada w czysty tradycjonalizm, a tym samym przypieczętowuje swoją radykalną arbitralność. Wiara potrzebuje odwagi rozumu. Wiara nie sprzeciwia się rozumowi, lecz pobudza go, aby własnymi siłami zmierzył się z wielkimi celami, do jakich został stworzony. *Sapere aude!* Wymagaj od siebie wielkich rzeczy! Do tego bowiem jesteś przeznaczony. [...] zadaniem wiary jest pobudzanie rozumu do nowej odwagi w poznawaniu prawdy. Wiara bez rozumu ginie. Rozum bez wiary narażony jest na wyjałowienie. Tu chodzi o człowieka” (Benedykt XVI, *Mój umiłowany Poprzednik*, tłum. R. Łobko, Częstochowa 2007, s. 55-56). Zob. Jan Paweł II, *Fides et ratio. Tekst i komentarze*, red. T. Styczeń, W. Chudy, Lublin 2003; *Rozum otwarty na wiarę. „Fides et ratio» – w rocznicę ogłoszenia”*. II Międzynarodowe Sympozjum Metafizyczne (KUL, 9-10 XII 1999), red. A. Maryniarczyk, A. Gudaniec, Lublin 2000.

⁷ O nowożytnej i współczesnej filozofii dławionej przez scjentyzm pisał J. Ratzinger: „Ta filozofia nie wyraża pełnego rozumu człowieka, ale tylko jego część, i w związku z tym

granic racjonalności”⁸, bo „próba wyjścia z bagna niepewności wyłącznie za pomocą autonomicznego rozumu, który nie chce mieć do czynienia z wiarą, ostatecznie nie może się udać. Rozum ludzki nie jest bowiem wcale autonomiczny”⁹. „Zbawienie rozumu jako rozumu”, tak by „nie pogwałcić jego praw”, może dokonać się paradoksalnie dzięki jego otwarciu na wiarę, bo tylko wiara może „przywrócić rozum samemu sobie”¹⁰. Potrzeba więc dramatycznie „nowego dialogu” między wiarą i filozofią, uwzględniającego współczesny kontekst kulturowy, „bowiem obie te dziedziny wzajemnie się potrzebują”; „rozum nie może być zdrowy bez udziału wiary, lecz wiara bez rozumu nie będzie ludzka”¹¹.

By zaistniał „nowy dialog” tych ważnych dziedzin kultury, niezbędne jest ponowne przemyślenie samych podstaw natury poznania, co było i jest podstawowym zadaniem epistemologii, określanej współcześnie na gruncie polskim także jako teoria poznania¹². Nierzadko termin epistemologia traktowany jest jednak w sensie szerszym, jako synonim teorii poznania i teorii poznania naukowego (teorii nauki)¹³, choćby w nawiązaniu do rozróżnienia

---

okaleczeniem rozumu nie można jej uważać za całkowicie rozumną” (J. Ratzinger, *Europa Benedykta w kryzysie kultur*, tłum. W. Dzierża, Częstochowa 2005, s. 61).

- ⁸ Benedykt XVI, *Wróćmy do filozofii, by lepiej zrozumieć współczesność. Do uczestników VI Europejskiego Sympozjum Nauczycieli Akademickich (7 VI 2008)*, „L'Osservatore Romano” 29(2008), wydanie polskie, nr 7-8, s. 21. Zob. M. Rembierz, *Rozum otwarty i jego wrogowie? Logos i rozum w argumentacji Josepha Ratzingera (Benedykta XVI)*, w: *W kręgu teologii Josepha Ratzingera – Benedykta XVI*, red. K. Wolsza, Opole 2008, s. 203-230.
- ⁹ J. Ratzinger, *Wiara – prawda – tolerancja. Chrześcijaństwo a religie świata*, tłum. R. Zajązkowski, Kielce 2004, s. 109.
- ¹⁰ Równocześnie Benedykt krytykuje współczesną teologię, bo „brakuje jej odwagi całkowitego rozbudzenia rozumu” (J. Ratzinger, *Wykłady bawarskie z lat 1963-2004*, tłum. A. Czarnocki, Warszawa 2009, s. 93). Zob. J. Szymik, „Logos” i „ratio”. J. Ratzingera/Benedykta XVI opowieść o Bogu, który obdarza łaską rozumu i łaską wiary, „Teologia w Polsce” 6(2012), z. 1, s. 5-19.
- ¹¹ J. Ratzinger, *Wykłady bawarskie*, s. 110.
- ¹² Według J. Woleńskiego w polskiej nomenklaturze „obie nazwy [czyli teoria poznania i epistemologia – S.J.] są używane zamiennie bez żadnych dodatkowych presupozycji”. Analogicznie jest w języku angielskim („epistemology” i „theory of knowledge”, przy czym termin pierwszy jest używany znacznie częściej) i francuskim („épistémologie” i „théorie de la connaissance”). Inaczej jest w przypadku języka niemieckiego, gdzie w ogóle nie występuje termin „epistemologia”, a używane są nazwy „Erkenntnislehre” i „Erkenntnistheorie” (współcześnie to drugie określenie jest stosowane częściej). Zob. J. Woleński, *Epistemologia*, t. 1: *Zarys historyczny i problemy metodologiczne*, Kraków 2000, s. 10-11. Terminem epistemologia pojętym teoriopoznawczo operuje również zarys problematyki tej dyscypliny w ujęciu J.J. Jadackiego, *Spór o granice poznania. Prolegomena do epistemologii*, Warszawa 1985.
- ¹³ Zob. np. A.B. Stępień, *Epistemologia*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, red. R. Łukaszyk, Lublin 1983, kol. 1044-1045.

poczynionego przez B.J. Gaweckiego, który wyróżniał gnozeologię (krytykę i teorię poznania) oraz epistemologię (krytykę i teorię poznania naukowego)¹⁴. Obok nazwy „gnozeologia”¹⁵ posługiwano się też terminem „noetyka”¹⁶, „krytyka poznania”¹⁷, „kryteriologia”¹⁸, zaś w tradycji scholastycznej – „logica maior” lub „logica materialis”, różna od problematyki *stricte* logicznej, określanej odpowiednio jako „logica minor” czy „logica formalis”¹⁹.

Epistemologia zajmuje się analizą 1° źródeł (doświadczenie i rozum), 2° przedmiotu (granic), 3° podmiotu i 4° prawomocności (zasadności) poznania, traktowanej zwykle jako jego prawdziwość (kryteria prawdziwości, a niekiedy tylko pewność, obiektywna ważność, znaczenie poznawcze w sensie roli w nauce, czy użyteczność poznania), a niekiedy również 5° rolę znaków, języka, w poznaniu²⁰. Równocześnie jednak – ze względu na zróżnicowaną specyfikę poszczególnych ujęć filozoficznych i metodologicznych – w dziejach epistemologii ujawniło się wiele koncepcji, które bardzo często traktowały teorię poznania jako rozwinięcie refleksji nad naturą nauk szczegółowych, w odróżnieniu od autonomicznie pojętej filozofii poznania, traktowanej równocześnie jako nauka pierwsza (logicznie). W szczególności ujmowano problematykę teoriopoznawczą jako element tematyki takich nauk szczegółowych, jak psychologia, fizjologia czy socjologia. Zwłaszcza od psychologizmu J. Locke’a epistemologia traktowana jest jako nauka o psychicznych procesach myślowych²¹.

Współcześnie, jak ukazuje lapidarnie Jan Woleński²², ujawniła się dominacja naturalistycznej interpretacji psychologii²³. Według niej poznanie, mające charakter faktu psychofizjologicznego, jest traktowane jako rezultat

¹⁴ B.J. Gawecki, *Przygotowanie do filozofii*, Warszawa 1964, s. 132-136.

¹⁵ Np. G. Zamboni, *Introduzione al corso di gnozeologia pura*, Milano 1924; wyd. współczesne: *Corso di gnozeologia pura elementare*, t. 1-2, Milano 1990.

¹⁶ Np. F. Gabryl, *Noetyka*, Kraków 1900, Lublin 1930².

¹⁷ Np. S. Adamczyk, *Krytyka ludzkiego poznania*, Lublin 1962.

¹⁸ Np. D. Mercier, *Critériologie générale ou théorie générale de la certitude*, Louvain 1899; toż jako: *Kryteriologia. Traktat o pewności*, tłum. W. Kosiakiewicz, A. Krasnowolski, Warszawa 1901.

¹⁹ Np. E. Hugon, *Logica maior seu critica*, w: tenże, *Logica*, Paris 1928, s. 215-483.

²⁰ Zob. z dokumentacją: J.J. Jadacki, *Spór o granice poznania. Prolegomena do epistemologii*, s. 7, przyp. 1; A.B. Stępień, *Teoria poznania*, w: *Leksykon filozofii klasycznej*, red. J. Herbut, Lublin 1997, s. 510-512; tenże, *Wstęp do filozofii*, Lublin 1995, s. 62-71. J. Woleński zakres rozważań epistemologii określa jako: „problematyka prawdy, zagadnienie źródeł poznania i pytanie o przedmiot (granicę) poznania” (J. Woleński, *Epistemologia. Poznanie, prawda, wiedza, realizm*, Warszawa 2005, s. 16).

²¹ Zob. np. J. Woleński, *Epistemologia*, t. 1, s. 68-72, 73-77.

²² Tamże, s. 182-187.

²³ Zob. K. Dorożyński, *Epistemologia naturalistyczna*, w: *Filozofować dziś. Z badań nad filozofią najnowszą*, red. A. Bronk, Lublin 1995, s. 161-178. Na temat krytyki naturalistycznej koncepcji poznania w kontekście tzw. filozofii umysłu, odwołującej się m.in. do komputerowej

przyczynowego oddziaływania przedmiotów poznania na aparat poznawczy człowieka, zwłaszcza w kontekście określonych warunków środowiskowych (behawioryzm)²⁴ czy rozwoju człowieka w nurcie tzw. epistemologii genetycznej, opartej na psychologii rozwojowej J. Piageta²⁵, i w epistemologii ewolucyjnej, wiążącej teorię poznania z biologią, w której traktuje się poznanie jako efekt ewolucji (K. Lorenz, G. Vollmer i H. Schülling)²⁶. Najbardziej współczesną formą zespalania teorii poznania z psychologią jest tzw. kognitywistyka, integrująca filozofię, psychologię, lingwistykę i badania nad sztuczną inteligencją, co owocuje wykształceniem się psychologii kognitywnej, językoznawstwa kognitywnego i kognitywistycznej logiki poznania, badającej rzeczywiste procesy rozumowania. Zainteresowanie tym konglomeratem zagadnień, ujmowanym niejednokrotnie w kontekście praktycznym (informatyka), owocuje jego swoistą autonomizacją, nie tylko jako dyscyplina naukowa, ale i popularny kierunek studiów. Kognitywistyka staje się nawet swoistą konkurencją lub substytutem dla „niepraktycznej” filozofii, chyba że ujmie się ją jako modne na gruncie amerykańskim „doradztwo filozoficzne i coaching”, stanowiące współczesną odmianę starożytnej i nowożytnej *medicina mentis*, czyli znów epistemologicznie i praktycznie zorientowanej logiki.

Inną formą wiązania teorii poznania z naukami szczegółowymi są wpływowe dziś próby – wyrastające z kręgów tradycji pozytywistycznej, współtworzone przez filozofię analityczną – zespalania teorii poznania z logiką lub szerzej pojętą semiotyką (logiką języka) w formie logiczno-lingwistycznych analiz wypowiedzi dotyczących poznania i jego wartości. Owocują one redukcją filozofii do logicznej analizy języka, która umożliwia wykazanie „sensowności”, „analityczności lub sprawdzalności”, a tym samym naukowości badanych zdań, a pośrednio teorii czy dyscyplin (np. metafizyki)²⁷. Z kolei refleksem podejścia metafizycznego w filozofii jest traktowanie teorii poznania jako metafizyki poznania, czyli teorii struktury bytowej czynności i władz poznawczych, a więc jako elementu antropologii pojętej metafizycznie²⁸. Idąc w końcu śladem rozwiązań Antoniego B. Stępnia, prezentującego koncepcję teorii poznania pojętej autonomicznie (odwołującej się do fenomenologicznej

---

interpretacji natury umysłu ludzkiego, zob. np. S. Judycki, *Umysł i synteza. Argument przeciwko naturalistycznym teoriom umysłu*, Lublin 1995.

²⁴ Zob. typowe podejście W.V. Quine’a, *Epistemologia znaturalizowana*, w: tenże, *Granice wiedzy i inne eseje filozoficzne*, tłum. B. Stanosz, Warszawa 1986, s. 106-25.

²⁵ Zob. J. Piaget, *Psychologia i epistemologia*, tłum. Z. Zakrzewska, Warszawa 1977.

²⁶ Zob. K. Lorenz, *Odwrotna strona zwierciadła. Próba historii naturalnej ludzkiego poznania*, tłum. K. Wolicki, Warszawa 1977.

²⁷ Za: J. Woleński, *Epistemologia*, t. 1, s. 150-158. Zob. szerzej tenże, *Metamatematyka a epistemologia*, Warszawa 1993, s. 7-20; tenże, *W stronę logiki*, Kraków 1996 (rozdział pierwszy i ostatni).

²⁸ M.A. Krąpiec, *Realizm ludzkiego poznania*, Poznań 1958, Lublin 1995².

idei bezzałożeniowości²⁹, zwłaszcza w ujęciu R. Ingardena³⁰), należy widzieć w niej naukę filozoficzną, która bada poznanie nie jako jeden z rodzajów bytów (przedmiotów otaczającego nas świata), ale jako informatora, czyli jako źródło wiedzy o jakimś przedmiocie, ujmowane jednak w aspekcie jego prawdziwości, celem uzyskania ostatecznej oceny (lub tylko kryteriów oceny) wartości poznawczej jego faktycznych rezultatów³¹.

Równocześnie od wczesnej nowożytności uwidocznił się wyraźny splot tematyki teoriopoznawczej z metodologiczną³². Postawa taka – po okresie konstytuowania się samodzielnie pojętej teorii poznania, np. w fenomenologii – jest bliska wielu nurtom współczesnej filozofii, dostrzegającej wagę problematyki dotyczącej poznania naukowego, co sprawia, że rozwinęła się tzw. filozofia nauki. Powstała ona w neopozytywistycznej tradycji prowadzenia filozofii do metanauki³³, podejmując problematykę zrodzoną na styku filozofii poznania i filozofii kultury, a więc logiczno-epistemologiczną teorię języka, metod i podstawowych założeń wspólnych wszystkim naukom. Nic więc dziwnego, że trudno rozgraniczyć, gdzie kończy się filozofia nauki a zaczyna epistemologia, pojęta jako teoria poznania, choćby tylko naukowego, głównie charakterystycznego dla nauk przyrodniczych³⁴.

Nie można także nie zauważyć rozwoju epistemologii w kontekście dzisiejszych mechanizmów funkcjonowania społeczeństw, stymulowanych nowymi środkami komunikacji, ale także reklamy, nie mówiąc o uwarunkowanym politycznie i gospodarczo zarządzaniu nauką i szkolnictwem. Tłumaczy to zainteresowanie epistemologią w aspekcie jej społecznego oddziaływania, w sensie kultury epistemicznej, czyli dominującej w mentalności społecznej koncepcji (typu) poznania uznanego za wartościowe³⁵. Owocuje nawet ukonstytuowaniem się relatywnie samodzielnych typów epistemologii, jak epistemologia społeczna, czy analizujących typy poznania funkcjonujące w tak ważnych dziedzinach kultury, jak moralność czy religia lub jej natura-

²⁹ Zob. J. Dębowski, *Idea bezzałożeniowości. Geneza i konkretyzacje*, Lublin 1987.

³⁰ R. Ingarden, *U podstaw teorii poznania*, t. 1, Warszawa 1991.

³¹ Zob. A.B. Stępień, *O metodzie teorii poznania. Rozważania wstępne*, Lublin 1966; tenże, *Teoria poznania. Zarys kursu uniwersyteckiego*, Lublin 1971.

³² Np. M. Hempoliński utożsamia termin teoria poznania, epistemologia i gnozeologia, ale omawiając dokonanie Kartezjusza, zaznacza, że obejmowało ono dwa wymiary: filozoficzny i naukowo-metodologiczny; gdy pierwszemu odpowiada filozofia poznania (zwana gnozeologią), to drugiemu teoria badań naukowych, czyli metodologia, zwana od XIX wieku epistemologią. M. Hempoliński, *Teoria poznania*, w: *Filozofia a nauka. Zarys encyklopedyczny*, red. Z. Cackowski i in., Wrocław 1987, s. 719; zob. też tamże, s. 716-728.

³³ Zob. np. tom przekładów prac R. Carnapa, *Filozofia jako analiza języka nauki*, tłum. A. Zabłudowski, Warszawa 1969.

³⁴ J. Woleński, *Epistemologia*, t. 1, s. 140.

³⁵ K. Knorr-Cretina, *Epistemic cultures. How the sciences make knowledge*, Cambridge, MA 2010.

listyczna czy ewolucyjna kontestacja, nie mówiąc o tak modnych zjawiskach, jak feminizm, co usankcjonowała bodaj najlepsza internetowa encyklopedia filozofii, jaką jest *Stanford Encyclopedia of Philosophy*³⁶. Tendencja ta rozwija się w kontekście interdyscyplinarnie pojętego kulturoznawstwa, doceniającego wagę upowszechniania kultury³⁷, znajdując wyraz w ukonstytuowaniu się dyscyplin badających takie zjawiska kulturowo-społeczne, jak kultura literacka czy muzyczna, ale także kultura religijna, różne kultury pogranicza czy formy wyrazu, jak kultura obrazu, czy tak topowe podejścia, jak rozmaite *gender* czy *queer studies*³⁸.

Choć pojawiło się ostatnio – także na rynku polskim, nie mówiąc o cennych opracowaniach w wymiarze europejskim³⁹ – wiele przekładów⁴⁰ lub ogromnie cennych opracowań rodzimych⁴¹, to wydaje się, że jest miejsce na przewodnik po zagadnieniach epistemologicznych, które winny być uwzględnione w jakiejś mierze w dydaktyce filozofii, nawet gdy filozofia nie jest pierwszorzędnym przedmiotem studiów. Jak w każdym z opublikowanych tomów w ramach serii „Dydaktyka Filozofii”, także obecny przewodnik ma harmonijnie łączyć prezentację ujęć tradycyjnych z najbardziej aktualną tematyką, rozbudowując jednak tę ostatnią, jako trudniej dostępną, m.in. ze względu na często hermetyczny język stymulowany przynależnością do niekompatybilnych szkół filozoficznych. Starano się zapewnić ukazanie całego bogactwa tematycznego i koncepcyjnego zagadnień należących wprost do epistemologii lub z nią związanych, ale także ich uwikłanie kulturowo-społeczne, zwłaszcza światopoglądowe. Dbano, by ukazać analizowane zjawiska w najbardziej trwałym kontekście, jakim jest aspekt historyczny. Starano się też łączyć ekspozycję tematyczną epistemologii z praktyką dydaktyczną. W końcu starano się, by autorami poszczególnych rozdziałów tej monografii byli najlepsi specjaliści z różnorodnych ośrodków akademickich, a filozofów zdobywających szlify akademickie opieką merytoryczną objęli ich promotorzy.

³⁶ M. Steup, *Epistemology*, w: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/epistemology/> [dostęp: 30 lipca 2014].

³⁷ *Kultura. Komunikacja. Podmiotowość. Szkice epistemologiczno-kulturoznawcze*, red. K. Zamiara, Poznań 2005.

³⁸ Np. E. Kosofsky Sedgwick, *Epistemology of the Closet*, New York 1990, Berkeley 2008.

³⁹ Zwłaszcza *The Routledge Companion to Epistemology*, red. S. Bernecker, D. Pritchard, London 2011.

⁴⁰ Np. A. Morton, *Przewodnik po teorii poznania*, tłum. T. Basznia, Warszawa 2002; A. Keller, *Wprowadzenie do teorii poznania*, tłum. A. Ziernicki, Kraków 2010.

⁴¹ Zwłaszcza przywoływany wyżej tom J. Woleńskiego (przyp. 12), *Epistemologia współcześnie*, red. M. Hetmański, Kraków 2007 czy *Przewodnik po epistemologii*, red. R. Ziemińska, Kraków 2013.

Część zagadnień, która mogłaby się znaleźć w przewodniku po epistemologii, omówiono we wcześniej wydanych tomach w ramach serii „Dydaktyka Filozofii”. W *Antropologii* opublikowano artykuł *Istnienie i natura duszy ludzkiej*, w dużej mierze poświęcony analizie procesów poznawczych (myślenia) na gruncie filozofii umysłu⁴². Z kolei w tomie *Filozofia przyrody* nie tylko powrócono do koncepcji umysłu na styku dyskusji filozoficznych i przyrodniczych⁴³, ale także do kwestii rozumienia zdolności kognitywnych ludzi i zwierząt, języka i jego neuronalnego podłoża⁴⁴; omówiono również dominującą współcześnie naturalistyczną koncepcję nauki⁴⁵, a w tym kontekście głośną w swoim czasie koncepcję tzw. inteligentnego projektu⁴⁶ oraz zagadnienie roli refleksji filozoficznoprzyrodniczej na kształt współczesnej kultury⁴⁷. W tomie *Filozofia religii* podjęto nie tylko zagadnienie natury poznania religijnego, np. doświadczenia religijnego⁴⁸, ale także racjonalności⁴⁹ czy prawdziwości religii⁵⁰. Wątki epistemologiczne znajdują się również w tomie kolejnym, poświęconym etyce, zwłaszcza w kwestii poznawczej relacji: moralność (etyka) a religia.

Należy ufać, że także niniejszy tom będzie sprzyjać pogłębieniu naukowej refleksji nad naturą poznania, czemu służy krytyczne przedstawienie aktualnego dyskursu epistemologicznego, oraz stałemu doskonaleniu dydaktyki tej dyscypliny, wpływając na określenie zakresu omawianej tematyki. Może pomóc także w refleksji nad ludzką kondycją, dotyka bowiem typu aktywności specyficznie ludzkiej i przez to tak ważnej dla współczesnej kultury, życia społecznego, ale i dla osobistego rozwoju, jak to ukazała lapidarnie Halina Promieńska, traktując bodaj najważniejszy wymiar poznania, jakim jest dążenie do prawdy, jako „kategorię epistemologiczną, moralną i psychologiczną”⁵¹.

⁴² S. Judycki, *Istnienie i natura duszy ludzkiej*, w: *Antropologia*, red. S. Janeczek, Lublin 2010, s. 120-177.

⁴³ J. Herda, *Czym jest umysł? Analizy na styku nauk przyrodniczych i filozofii*, w: *Filozofia przyrody*, red. S. Janeczek i in., Lublin 2013, s. 143-170.

⁴⁴ A. Gut, *Zdolności kognitywno-językowe ludzi i zwierząt. Analiza porównawcza*, w: tamże, s. 115-142.

⁴⁵ G. Bugajak, *Problem naturalizmu w dialogu nauki i religii*, w: tamże, s. 301-320.

⁴⁶ D. Sagan, *Teoria inteligentnego projektu – argumenty za i przeciw*, w: tamże, s. 335-383.

⁴⁷ Z. Kieroń, Z. Wróblewski, *Filozofia przyrody a współczesna kultura*, w: tamże, s. 283-299.

⁴⁸ A. Kłoczowski, *Problem doświadczenia religijnego*, w: *Filozofia religii*, red. S. Janeczek, Lublin 2012, s. 281-291.

⁴⁹ S. Wszolek, *Sposoby objaśniania racjonalności wiary religijnej w dobie nowego ateizmu*, w: tamże, s. 293-315.

⁵⁰ P. Moskał, *Religia i prawda – filozofia religii, apologia religii, diagnostyka religii*, w: tamże, s. 317-335.

⁵¹ H. Promieńska, *Prawda jako kategoria epistemologiczna, moralna i psychologiczna. Pytanie o suwerenność prawdy*, w: *Prawda w życiu moralnym i duchowym*, red. D. Probućka, Kraków 2009, s. 15-27.

Struktura książki w zasadzie powtarza schemat charakterystyczny dla wszystkich tomów serii „Dydaktyka Filozofii”. Rozpoczynają ją rozważania prezentujące status metodologiczny epistemologii i jej dzieje. W drugim przypadku wyakcentowano kierunki rozwoju epistemologii współczesnej, ale też ukazano ich historycznofilozoficzny rodowód. Prezentując status współczesnej epistemologii, przedstawiono także jej rodowód ideowy (naturalizm), a także ścisły związek z innymi naukami reflektującymi naturę poznania, od metafizyki poznania, przez logikę i filozofię nauki, po psychologię i kognitywistykę.

Prezentując główne problemy epistemologii, zaprezentowano nie tylko podstawowe typy wiedzy ludzkiej, ale też czynności i władze poznawcze, które we współczesnej epistemologii jawią się jako procesy i mechanizmy poznawcze. W kontekście pytania o źródła i zakres poznania przedstawiono fundamentalne opcje epistemologiczne: empiryzm i aprioryzm, racjonalizm i irracjonalizm. Wątek ten uzupełniono o współczesne koncepcje uzasadnienia przekonań. Do centralnych zagadnień każdej poważnej epistemologii należy niewątpliwie problem prawdy oraz dyskusja ze sceptycyzmem, które współcześnie uwikłane są w presję postaw antyfundamentalistycznych, tyleż zróżnicowanych, co wpływowych. Równie trwałym odniesieniem centralnych opcji epistemologicznych jest zagadnienie metafizycznych ich konsekwencji, dbając, by nie tylko zaprezentować ich formy tradycyjne, jak realizm i idealizm, ale także wpływowy współcześnie antyrealizm.

Istotną opcją niniejszego tomu jest szukanie odniesień światopoglądowych w dzisiejszym dyskursie epistemologicznym, uwikłanym często w kontekst naturalistyczny. Skłoniło to do podjęcia analizy epistemologicznych uwarunkowań współczesnej filozofii Boga i filozofii religii, zwłaszcza że – wydaje się – ujawniają się wcale efektywnie próby przewycięzania tych kontrowersyjnych postaw. Wobec rosnącej roli nauki nie tylko w sferze gospodarczej (technologie), ale także społecznej (np. ingerencje w ludzką naturę), wydało się niezbędne zaprezentowanie aksjologicznych odniesień poznania w formie etyki nauki.

Potraktowanie poznania jako aktywności specyficznie ludzkiej tłumaczy obszernie omówienie relacji poznania do podstawowych typów kultury, a więc nauki, moralności, sztuki i religii, przez omówienie charakterystycznych dla tych dziedzin typów poznania. W ten sposób urzeczywistniono po raz kolejny fundamentalny dla niniejszej serii wydawniczej światopoglądowy kontekst przewodnika po epistemologii.

Jak i w innych tomach, także w obecnej prezentacji podstawowej przecież dyscypliny filozoficznej, zwrócono uwagę na optymalny sposób ujęcia integralnie pojętej epistemologii w dydaktyce szkoły wyższej, zwłaszcza w ośrodkach ideowo związanych z kulturą katolicką. Zaprezentowano sprawdzone rozwiązania dydaktyczne, a nadto także ich wzbogacenie poprzez wkomponowanie tematyki wpływowej współcześnie.

Niniejszy, obszerny, i należy ufać niebanalny tematycznie, a przy tym urzeczywistniany z troską o klarowność, a nawet przystępność wykładu, ale bez zagubienia niezbędnej precyzji wypowiedzi, tom jest rozbudowanym pokłosem dorocznej konferencji Sekcji Wykładowców Filozofii Uczelni Katolickich w Polsce, działającej pod egidą Konferencji Episkopatu Polski. Zaprezentowano wówczas tematykę stanowiącą istotny element obecny w niniejszej publikacji, jaką jest relacja poznania do głównych dziedzin kultury. Spotkanie odbyło się 14 marca 2013 r. w ramach 55. Tygodnia Filozoficznego, instytucji ogromnie trwałej i zasłużonej w aspekcie merytorycznym oraz integracji środowiska filozoficznego w Polsce. W ramach Tygodnia omówiono wielostronnie problematykę relacji nauka a wiara⁵². Redaktorzy dziękują raz jeszcze znakomitym Prelegentom oraz równie znanym i cenionym Autorom niniejszego tomu, wywodzącym się z tak licznych ośrodków akademickich, za udział w tym owocnym, jak ufamy, przedsięwzięciu wydawniczym.

Redaktorzy

---

⁵² Pokłose Tygodnia ukazało się w Wydawnictwie KUL jako *Relacja nauka - wiara. Nowe ujęcie dawnego problemu*, red. J. Golbiak, M. Hereć, Lublin 2014, ss. 254.